

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INST FÖR SVENSKA SPRÅKET

Att vara eller att inte vara förälder

En normkritisk diskursanalys av
Försäkringskassans informationsmaterial
till dem som väntar eller just fått barn

Inkaliisa Voionmaa

Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet
Specialarbete
Språkkonsultprogrammet, SPK160, delkursen Specialarbete, 15 hp
Vårterminen 2015
Handledare: Inga-Lill Grahn

Sammanfattning

I den här uppsatsen undersöks hur normerna kring föräldrar ser ut i Försäkringskassans broschyr "Till dig som väntar eller just fått barn" (2014). Uppsatsen är skriven inom ramen för Språkkonsultprogrammet och utgår ifrån en tanke om att språkkonsultens uppsättning av textanalytiska verktyg kan användas som utgångspunkt för ett normkritiskt arbete med texter.

Genom att fokusera på hur begreppet *förälder* definieras i materialet framträder i undersökningen en bild av mottagaren som någon som arbetar, har ett biologiskt band till sitt barn, lever i en parrelation (som eventuellt är heterosexuell) och som själv har förmågan att ta hand om sitt barn. Dock finns i materialet även spår av öppningar i diskursen kring vem som räknas som förälder. Till exempel finns ensamstående föräldrar, adoptivföräldrar och personer som inte bor tillsammans representerade i texten som normaliserade avvikelser.

Utöver de normaliserade avvikelserna finns det även olika sorters föräldrar som inte alls får plats i texten. Till exempel presenteras det som självklart att gravida personer är kvinnor, vilket exkluderar sådana transpersoner som kan ha möjlighet att vara gravida utan att identifiera sig som kvinnor. Personer som inte själva har möjlighet att ta hand om sitt barn på grund av funktionsnedsättningar utesluts också helt ur texten, eftersom det tas för givet att mottagaren ska ha möjlighet att själv vårda sitt barn.

Den teoretiska grunden för uppsatsen är diskursteoretisk, och viktiga begrepp som används är bland annat *mästersignifikant*, *diskurs* och *ekvivalenskedjor*. Den metod som används är en textanalys, där fokus ligger framför allt på de presuppositioner och normalföreställningar som går att utläsa i materialet.

Nyckelord: *Normkritik, Försäkringskassan, myndighetstext, diskursanalys, mästersignifikant, presuppositioner, normalföreställningar.*

Innehåll

1	Inledning	1
1.1	Presentation	1
1.1.1	Försäkringskassan	1
1.1.2	Bakgrund	2
1.2	Syfte och forskningsfrågor	3
1.3	Material	3
1.3.1	Texturval och avgränsningar	3
1.4	Tidigare forskning	4
1.5	Uppsatsens disposition	5
2	Teori	5
2.1	Diskursteori	6
2.1.1	Diskursens uppbyggnad	7
2.1.2	Subjektet	7
2.1.3	Diskursiv kamp	8
2.1.4	Gränsen för diskurser	8
2.2	Normkritik	8
3	Metod	9
3.1	Metodologiska överväganden	9
3.2	Viktiga begrepp	10
3.2.1	Normalföreställningar	10
3.2.2	Presuppositioner	11
3.3	Genomförande	11
4	Resultat	12
4.1	Att vara förälder är att vara tvåsam	13
4.2	Att vara förälder är att vara sysselsatt	14
4.3	Att vara förälder är att ha biologiska band till sitt barn	14
4.4	Att vara förälder är att ingå i ett heterosexuellt par	15
4.5	Att vara förälder är att kunna ta hand om sitt barn	16
4.6	Att vara förälder, övriga förekomster	16
4.7	Att inte vara förälder	17
4.8	Sammanfattning resultat	18
5	Diskussion	19
6	Slutsatser	20
6.1	Normkritik i praktiken	20
7	Litteraturförteckning	21

Tabeller

Tabell 1. Kategorisering av olika föräldratyper som förekommer i materialet.

1 Inledning

Jag började nyligen jobba på ett nytt ställe, med ett helt gäng nya kolleger att småprata med och presentera mig för. Hur hamnade jag i Stockholm, vill de veta när jag berättar att jag precis flyttat dit från min hemstad Göteborg. För kärlekens skull, berättar jag då, för att flytta ihop med min flickvän. Åh, svarar de, och de av kollegerna som är mest barnkära följer gärna upp med att fråga om vi planerar att skaffa barn. Jo, säger jag då, vi funderar på det. Och så pratar vi en stund om det här med barn, om att vänta tills man är stadgad, om att kanske vänta för länge. Om hur livet förändras när man skaffar barn.

När jag gick på högstadiet, för en femton år sedan, diskuterade vi huruvida homosexuella skulle få adoptera barn eller inte på SO-lektionerna. Kunde homosexuella verkligen uppfostra välmående barn? Skulle inte barnen lida av bristen på förebilder av både kvinnlig och manlig sort? Kanske skulle barnen till och med – gud förbjude – bli homosexuella själva, om de inte hade en heterosexuell mall i hemmet att ta efter. Men i dag, femton år senare, lyfter inte en enda av mina kolleger på ögonbrynen inför tanken på att jag och min flickvän funderar på att skaffa barn.

Under min relativt korta levnadstid har jag alltså gått ifrån att på skoltid tvingas delta i diskussioner om huruvida homosexuella är lämpliga som föräldrar, till att helt självklart räknas som en blivande förälder, trots att jag lever med en kvinna. Min lesbiska kropps längtan efter barn har gått från att vara ett ämne för debatt till att normaliseras så till den grad att min längtan inte ifrågasätts av vare sig lagstiftning eller mina kolleger. Min kropp är densamma, men något annat har förändrats – nämligen *diskursen* kring min kropp.

I den här uppsatsen undersöker jag hur diskursen ser ut i en av Försäkringskassans broschyrer i fråga om föräldraskap. Vem räknas i dag som en förälder? Är det någon som utestängs från att räknas som förälder? Försäkringskassan är den statliga myndighet som ansvarar för de flesta av socialförsäkringarna, bland annat just dem som kan bli aktuella för blivande eller nyblivna föräldrar, som till exempel föräldrapenning och graviditetspenning.

1.1 Presentation

I detta avsnitt presenterar jag först kort Försäkringskassan som myndighet och sedan bakgrunden till min uppsats och dess relevans i förhållande till min kommande yrkesverksamhet som språkkonsult.

1.1.1 Försäkringskassan

Försäkringskassan är en statlig myndighet som har till uppgift att administrera en stor del av de försäkringar som ingår i socialförsäkringen, som är en del av ”det svenska trygghetssystemet” (Försäkringskassan 2014:2). Bland annat betalar man ut bidrag och ersättningar till barnfamiljer och föräldrar, till exempel i form av

föräldrapenning. De försäkringar som Försäkringskassan inte har hand om administreras av Pensionsmyndigheten (Försäkringskassan 2014:2).

1.1.2 Bakgrund

Vi språkkonsulter pratar mycket om vikten av att använda klarspråk, om att det är en demokratifråga att myndighetsspråket ska vara enkelt, tydligt och begripligt.¹ Men minst lika viktigt är det att fundera på vem dessa enkla, tydliga och begripliga texter egentligen vänder sig till. Inte bara vem man vänder sig till som skribent, utan vem texten vänder sig till. Vem konstrueras som mottagare i texten? Ibland är det kanske inte alls samma person som man själv inbillade sig när man skrev texten. Kanske trodde man att man skrev en text som skulle vända sig till alla Sveriges barn, men i stället råkade man skriva en text med utgångspunkten att barnet i fråga är blond, firar jul och har en mamma och en pappa (varken mer eller mindre). På så sätt reproduceras genom texten en normalföreställning om att alla barn i Sverige är (sekulariserat) kristna och har ett heterosexuellt par som föräldrar, och de läsare som inte kan identifiera sig med den bilden får helt enkelt finna sig i att inte bli tilltalade. Om dessa normalföreställningar skulle ha svävat fritt så skulle de inte ha varit särskilt problematiska, men oftast anknyter de till diskriminerande strukturer i samhället i stort, och blir då ett led i en normalisering av det normativa.

Jag har inspirerats av Lena Lind Palickis avhandling ”Normaliserade föräldrar” (2010) i mitt uppsatsarbete. Lind Palicki undersöker Försäkringskassans broschyrer som riktar sig till föräldrar, precis som jag. Hens utgångspunkt skiljer sig dock från min, då hen utgår ifrån den del av Försäkringskassans uppdrag som stipulerar att myndigheten ska arbeta för ett jämnt fördelat uttag av föräldraförsäkringen, medan jag har en normkritisk utgångspunkt och helt enkelt är intresserad av vem Försäkringskassans föräldrabroschyr vänder sig till. Jag återkommer till normkritik i min teoridel.

Vem Försäkringskassan pekar ut som förälder skulle kunna påverka människors ekonomiska situation, eftersom myndigheten har makten att tolka de lagar som reglerar föräldraförsäkringen. Dock är självklart det tolkningsutrymme begränsat, men de normalföreställningar som Försäkringskassan i sina texter skapar och upprätthåller skulle i vissa fall ändå kunna få effekter på människors ekonomiska situation.

Om texten återskapar en normativ normalföreställning skulle detta även kunna påverka vilken information som bedöms vara relevant att ha med i texten. I slutändan kan det alltså leda till att vardagen helt enkelt blir lite knepigare att få ihop för de föräldrar som måste leta efter information på annat håll, eftersom de inte kan hitta den information som de behöver i de broschyrer som tillhandahålls av myndigheten.

¹ För all del tjänar man ju också pengar på att använda klarspråk (eftersom man slipper lägga tid på att förklara för de förvirrade mottagarna vad man *egentligen* menade med sin luddigt formulerade text), men så här språkkonsulter emellan så är det ju ändå demokratifrågan som är den viktigaste.

1.2 Syfte och forskningsfrågor

Syftet med denna uppsats är att undersöka vilka normer som Försäkringskassans broschyr ”Till alla som väntar eller just fått barn” (2014) ger uttryck för när det gäller textens tänkta mottagare, samt huruvida dessa normer är inkluderande eller exkluderande. Hur dessa normer ser ut undersöks med hjälp av en normkritisk och diskursteoretisk analys av de meningar i broschyren som innehåller nominalfraser som omskriver mottagaren. Mer specifikt intresserar jag mig för hur en förälder diskursivt konstrueras i dessa meningar genom att analysera hur begreppet *förälder* definieras i materialet.

För att uppnå detta syfte har jag formulerat följande forskningsfrågor:

- Vilka normalföreställningar kan spåras i materialet när det gäller föräldrar?
- Fungerar dessa normalföreställningar exkluderande eller inkluderande?

1.3 Material

Mitt material är hämtat från Försäkringskassans broschyr *Till alla som väntar eller just fått barn*. Broschyren innehåller information om de olika ersättningar man kan få som förälder – till exempel föräldrapenning, graviditetspenning och adoptionsbidrag – men också information om till exempel vårdnad, faderskap och småbarnsföräldrars rättigheter när det gäller att vara ledig från jobbet (Försäkringskassan 2014).

Broschyren finns att hämta på Försäkringskassans kontor och kan även laddas ner på nätet. Det är en av ett antal broschyrer som finns på hemsidan, men den enda i sitt slag. Den tävlar alltså inte med andra broschyrer som behandlar samma ämne, utan om man väntar eller precis har fått barn är det just denna broschyr som finns att tillgå, både på Försäkringskassans webbplats och på deras kontor.

Jag valde att undersöka just denna broschyr eftersom min uppsats, som sagt, är inspirerad av avhandlingen ”Normaliserade föräldrar”, där Lind Palicki undersöker just Försäkringskassans broschyrer till föräldrar. Lind Palickis studie omfattar broschyrer från 1974 till 2007. Den broschyr som jag har analyserat är tryckt 2014 och var i mars 2015, då jag samlade material till denna uppsats, den broschyr som fanns att tillgå på Försäkringskassans kontor i Göteborg. Under arbetet med uppsatsen kom det en ny version, som dock bara innehöll marginella ändringar i jämförelse med den broschyr som jag har analyserat.

1.3.1 Texturval och avgränsningar

Jag har i min undersökning valt att titta på de grafiska meningar där det ingår nominalfraser som på något sätt omskriver den blivande eller nyblivna föräldern. Sammanlagt rör det sig om 63 meningar av varierande längd. Jag har valt att plocka ut dessa meningar – i stället för att till exempel analysera hela stycken – för att begränsa materialet men ändå få en någorlunda heltäckande bild av broschyren.

Meningarna finns bifogade i bilaga 1 och är numrerade utifrån den sida de förekommer på i broschyren. Som underrubriker i bilagan använder jag mig av rubrikerna till de kapitel i broschyren som meningarna är hämtade ifrån.

Fyra av meningarna (11b, 22a, 22b och 22c) berör personer som inte själv är föräldrar, men som skulle kunna tänkas få föräldrapenning ändå. Jag har valt att ta med dessa meningar i analysen, eftersom de säger något om vem som i texten räknas som förälder genom att förtydliga vem som *inte* räknas som förälder.

Vidare gjorde jag även en analys av textens deiktiska rum och användningen av du-tilltal för att få en mer heltäckande bild av det jag ville undersöka, det vill säga en analys av hur olika mottagare positioneras i förhållande till avsändaren. På grund av det begränsade formatet för denna uppsats blev jag dock tvungen att redigera bort denna del av undersökningen, då jag helt enkelt inte hade tillräckligt med plats för att på ett tillfredsställande sätt kunna förmedla resultatet och analysen av densamma.

1.4 Tidigare forskning

Det finns en hel del skrivet om brukstexter och hur dessa texter förhåller sig till de tänkta mottagarna. I det följande ger jag en kort överblick av några av de avhandlingar och uppsatser som tangerar mitt ämne.

Anders Björkvall undersöker i avhandlingen ”Svensk reklam och dess modellläsare” hur *modellläsaren* ser ut i reklamtexter (2003). En modellläsare är ”den representation av läsaren som finns inkodad i texten genom alla val som gjorts i utformningen av den” (Nord 2008:48). Björkvall kommer i sin undersökning bland annat fram till att reklam riktad till män fokuserar mer på framgång, aktivitet och ledarskap, medan reklam riktad till kvinnor fokuserar mer på utseende och kvinnokroppen.

Modellläsaren har också undersökts specifikt i myndighetstexter, bland annat av språkkonsulten Åsa-Saga Hammarstedt som i sin kandidatuppsats ”Vem är *du*?” (2013) analyserar broschyren ”Du bestämmer själv – När du vill ta ut pension” från Pensionsmyndigheten. Fokus för uppsatsen ligger på hur pronomenet *du* används i texten. Utöver att titta på hur textens modellläsare ser ut använder sig Hammarstedt även av systemisk-funktionell grammatik för att titta på verbprocesser i texten. Undersökningens resultat visar bland annat att det i texten skapas ett överflöd av olika identifikationsmöjligheter som läsaren måste välja mellan (Hammarstedt 2013).

Texter från Försäkringskassan har också varit föremål för språkvetenskapliga undersökningar. Till exempel har Jannika Lassus i sin avhandling jämfört svenskspråkiga socialförsäkringsbroschyrer riktade till föräldrar från Försäkringskassan i Sverige och Folkpensionsanstalten (FPA) i Finland. Liksom Hammarstedt använder sig också Lassus av systemisk-funktionell grammatik i sin undersökning för att undersöka vilka roller den tänkta läsaren men även sändaren har i texten, och gör sedan en jämförelse mellan den finska och den svenska texten. Resultatet visar att texterna liknar varandra, och att de skillnader som ändå finns bottnar i kulturella skillnader (Lassus 2010).

Språkkonsulten Ingrid Herbert använder också texter från Försäkringskassan som material i sin kandidatuppsats ”Så nära men ändå så långt borta” (2009). Fokus för uppsatsen är tilltalet i massutskick som myndigheten gjort till vanliga medborgare, och den roll myndigheten själv får i dessa massutskick. Brevet som

ingår i undersökningen vänder sig till flera olika sorters mottagare, till exempel föräldrar, sjukskrivna och efterlevande. I sin analys undersöker Herbert breven utifrån begreppsparen tilltal–omtal och distans–närhet. Resultatet visar att tilltalet varierar mycket mellan de olika breven, men också inom ett och samma brev kan tilltalet variera (Herbert 2009).

Även Lena Lind Palicki analyserar i ovan nämnda avhandling ”Normaliserade föräldrar” (2010) material från Försäkringskassan, närmare bestämt broschyrer som riktar sig till föräldrar. Undersökningen spänner över tre årtionden, och resultatet av studien visar att det i den nyaste av broschyrerna finns en normalföreställning om att mottagaren ska vara en biologisk mamma, som arbetar och har en bostad. I sin diakrona jämförelse visar Lind Palicki på att ett ökat du-tilltal leder till att det skapas hierarkier mellan mottagarna, där vissa kategoriseringar av personer hamnar närmare sändaren än andra. Att du-tilltalet blivit vanligare genom åren har alltså lett till att vissa mottagare exkluderas medan andra inkluderas. Jag skriver mer om Lind Palickis avhandling i min metoddel.

1.5 Uppsatsens disposition

Uppsatsen är disponerad ungefär så som uppsatser plägar vara disponerade. Efter denna inledande del kommer en teoridel, där jag presenterar diskursteori samt hur begreppet *normkritik* ska förstås inom ramen för detta arbete. Jag diskuterar även kort språkets roll i diskriminering. I kapitel tre presenterar jag sedan min metod, och i kapitel fyra redogör jag för resultatet av min undersökning. Därefter kommer kapitel fem, i vilket jag presenterar min diskussion. I det sjätte och avslutande kapitlet redovisar jag de slutsatser som jag dragit av mitt arbete.

2 Teori

I detta avsnitt presenterar jag först diskursteori, som är den teoretiska ram som jag använder mig av i uppsatsen, och sedan presenterar jag kort hur begreppet normkritik ska förstås inom ramen för arbetet. När det gäller diskursteorin har jag utgått ifrån Ernesto Laclaus och Chantal Mouffes teorier, så som de presenteras av Marianne Winther Jørgensen och Louise Phillips i *Diskursanalys som teori och metod* (2000).

Jag har valt att använda just diskursteori som teoretisk utgångspunkt för min uppsats eftersom en av målsättningarna för all form av diskursanalys är att undersöka maktrelationer och att visa på möjligheter till social förändring. Detta innebär att diskursteori lämpar sig synnerligen väl att använda i kombination med en normkritisk ansats (Winther Jørgensen & Phillips 2000:8).

2.1 Diskursteori

Inom diskursteorin utgår man ifrån att sociala fenomen inte slutgiltigt kan definieras, utan att de ständigt är under omförhandling. Denna omförhandling av hur samhälle och identitet ska definieras tar formen av diskursiv kamp, och resultatet av den kampen får sociala konsekvenser (Winther Jørgensen & Phillips 2000:31). Genom att undersöka just diskurser kan man få syn på ”*de processer där vi kämpar om hur tecknens betydelse ska fastställas* och där vissa betydelsefixeringar blir så konventionaliserade att vi uppfattar dem som naturliga” (Winther Jørgensen & Phillips 2000:32, kursivering i original). Genom diskursanalys kan man alltså få syn på sådant som framstår som helt naturligt, men som i själva verket är diskursivt konstruerat.

Men vad menas då egentligen med begreppet *diskurs*? Begreppet är tämligen omtvistat, och dess betydelse är beroende av vem man frågar. Frågar man till exempel Norman Fairclough, som representerar en annan diskursanalytisk inriktning som kallas för *kritisk diskursanalys*, består diskurser enbart av lingvistiska element, och hen förutsätter alltså att det finns ”samhälleliga fenomen som inte har en lingvistisk-diskursiv karaktär” (Winther Jørgensen & Phillips 2000:67). Inom den kritiska diskursanalysen kan diskurs antingen vara ”*ett sätt att tala som ger betydelse åt upplevelser utifrån ett bestämt perspektiv*” eller ”*språkbruk såsom social praktik*” (Winther Jørgensen & Phillips 2000:72, kursivering i original), men i diskursen ingår inte det man talar om. Språk ses dock inom den kritiska diskursanalysen inte som ett neutralt medel för kommunikation människor emellan, utan som någonting som formas av och formar den sociala praktik som språket ingår i (Fairclough & Wodak 1997:258). De språkliga praktikerna och andra sociala praktiker antas alltså stå i ett dialektiskt förhållande till varandra (Winther Jørgensen & Phillips 2000:42).

Inom diskursteorin uppfattas i stället ”alla sociala praktiker /.../ som diskursiva” (Winther Jørgensen & Phillips 2000:42). Skillnaden mot den kritiska diskursanalysen är att det enligt diskursteorin inte existerar samhälleliga fenomen utanför diskursen, utan de förstås alltid diskursivt, och därför är de också ständigt utsatta för den diskursiva kamp som nämndes i början av detta avsnitt. Hos Laclau och Mouffe blir alltså tingen endast begripliga genom den diskursiva praktik som tillskriver dem mening. Det betyder inte att det inte existerar någon verklighet bortom diskursen, utan att ”tillträdet till den [fysiska verkligheten] förmedlas alltid av diskurser. De fysiska objekten innehåller inte själva någon betydelse, det är något som vi tillskriver dem” (Winther Jørgensen & Phillips 2000:42). Det materiella är alltså alltid diskursivt konstruerat och *kontingent*, det vill säga rotat i en viss historisk och kulturell kontext. Både våra identiteter och världsbilder skulle ha kunnat vara annorlunda, och över tid kommer de också att förändras (Winther Jørgensen & Phillips 2000:11).

Samtidigt betyder det inte att vi i vilken given situation som helst skulle kunna välja att tillskriva världen en annan mening än den redan existerande, eftersom det finns en tröghet i diskurserna som kommer sig av att vissa betydelsefixeringar uppfattas som helt naturliga. Laclau och Mouffe – så som de refereras av Winther Jørgensen och Phillips – menar att:

Även om den filosofiska utgångspunkten är att all strukturering är kontingent kan vi aldrig tänka utöver alla givna strukturer, eftersom vi alltid behöver en eller annan konkret strukturering för att över huvud taget uppfatta världen som meningsfull. Även om betydelseerna aldrig ligger helt fast så är de alltså aldrig heller helt ofixerade (2000:46).

Detta innebär alltså att det man undersöker aldrig är en *sanning* eller en bakomliggande ”verklighet”, utan tillfälliga fixeringar av betydelse i kontingenta diskurser.

2.1.1 Diskursens uppbyggnad

Diskurser består av tecken, som förhåller sig till varandra på ett bestämt sätt. Dessa tecken struktureras kring en nodalpunkt, vilket är ”ett privilegierat tecken kring vilket de andra tecknen ordnas och från vilket de får sin betydelse” (Winther Jørgensen & Phillips 2000:33). I den diskurs som etableras i mitt material skulle man kunna se *barn* som en sådan nodalpunkt, som tecken som *förälder*, *graviditet* och *föräldrapenning* kretsar kring. Dessa betydelser är inte fastlåsta, utan förändras ständigt i och med att diskurser är kontingenta. Som Winther Jørgensen & Phillips skriver: ”Tecknen är alltså enligt diskursteorin strukturerade i förhållande till varandra, men aldrig i en färdig totalitet. Diskurser är alltid bara tillfälliga fixeringar av betydelse i en i grunden obestämbar terräng” (2010:46).

2.1.2 Subjektet

Liksom materialitet ses även subjektet inom diskursteorin som diskursivt strukturerat. Identitet ses alltså inte som ett uttryck för en inre essens hos subjektet, utan som att subjektet identifierar sig med en viss subjektspostion som erbjuds av diskursen. Denna subjektspostion är alltid kontingent, det vill säga historiskt och kulturellt betingad, och identiteten är därmed föränderlig, på samma sätt som diskurserna själva. Subjektet *interPELLERAS* av diskursen, det vill säga subjektet *försätts* i en viss position genom att diskursen erbjuder vissa subjektspostioner. Subjektet är dock alltid *överdeterminerat*, det vill säga det har möjlighet att ”identifiera sig på olika sätt i en bestämd situation” (Winther Jørgensen & Phillips 2000:51). Dessutom är subjektet *fragmenterat*, och interPELLERAS av många olika subjektspostioner beroende på vilken diskurs det ingår i. Dessa olika subjektspostioner kan vara sinsemellan motstridiga, vilket i sin tur kan orsaka konflikter (Winther Jørgensen & Phillips 2000:48-51). Du kan läsa mer om dessa konflikter i nästa avsnitt, där jag skriver om diskursiv kamp.

Identiteten konstitueras diskursivt ”genom ekvivalenskedjor, där tecken sorteras och knyts ihop i kedjor: hurdan man är och hurdan man inte är” (Winther Jørgensen & Phillips 2000:51). *Ekvivalenskedjor* består alltså av en rad tecken som definierar en viss subjektspostion genom att särskilja den från andra subjektspostioner. Dessa ekvivalenskedjor utgår ifrån en *mästersignifikant*, det vill säga en nodalpunkt som en viss subjektspostion konstrueras kring. I min uppsats är mästersignifikanten som analysen utgår ifrån *förälder*, och i min analys undersöker jag hur ekvivalenskedjorna för denna nodalpunkt ser ut i materialet,

det vill säga vilka tecken som knyts till begreppet men också vilka tecken som utesluts ur ekvivalenskedjan (Winther Jørgensen & Phillips 2000:33).

2.1.3 Diskursiv kamp

En av grunderna för diskursteorin är antagandet att det råder ständig kamp mellan olika diskurser. Eftersom diskurserna är kontingenta är de heller aldrig fredade, utan även en diskurs som till synes verkar så naturaliserad att den inte verkar kunna ifrågasättas kan när som helst upplösas och bli föremål för diskursiv kamp (Winther Jørgensen & Phillips 2000:54-55).

Det begrepp som används för konflikter inom diskursteorin är *antagonism*. Antagonismer uppstår när ett subjekt interPELLERAS av olika diskurser och de identiteter som erbjuds hamnar i konflikt med varandra. För att lösa upp en sådan antagonism krävs en *hegemonisk intervention*, vilket innebär att entydighet återupprättas. Den hegemoniska interventionen är alltså en sorts process varigenom en viss diskurs vinner kampen om hur tecknen ska fixeras. Att klarlägga denna kamp om hegemoni är en av diskursanalysens viktigaste uppgifter. Att undersöka och upplösa hegemoniska diskurser är själva målet för diskursteorin. Dock kommer forskaren aldrig ifrån att också jag är del i de diskurser som jag vill dekonstruera, och min dekonstruktion kommer därför alltid att bli en kontingent analys i den eviga diskursiva kampen om hegemoni (Winther Jørgensen & Phillips 2000:54-57).

2.1.4 Gränsen för diskurser

Viktigt att påpeka är att diskurser som enskilda storheter inte existerar. När forskaren bestämmer mig för att undersöka en diskurs skapar jag själv gränserna för diskursen. Eftersom jag i denna uppsats är intresserad av att undersöka vem som räknas som förälder i det material jag har analyserat, väljer jag därför att titta på diskursen kring föräldraskap. Nodalpunkten i min undersökning blir då begreppet *förälder*, och det jag undersöker är hur diskursen kring den nodalpunkten ser ut. Hade jag i stället varit intresserad av att undersöka till exempel diskursen kring kvinnlig homosexualitet hade jag i stället kunnat utgå ifrån nodalpunkten *lesbisk* och den diskurs jag hade undersökt hade fått andra gränser än den nuvarande. Den entydiga och avgränsade diskursen existerar alltså inte innan den undersöks, utan den är snarare att betrakta som ett analytiskt redskap som används av forskaren just i syfte att kunna undersöka ett visst fenomen (Winther Jørgensen & Phillips 2000:137).

2.2 Normkritik

Att jag i detta arbete utgår ifrån en normkritisk ansats innebär att jag, i stället för att bara fokusera på det avvikande, även väljer att fokusera på det normativa. Det rör sig alltså om ett skifte i perspektiv från att undersöka hur de diskriminerade diskrimineras, till att även undersöka hur de privilegierade privilegieras. I förlängningen handlar det om att fråga sig hur det normativa kan luckras upp i stället för att försöka normalisera det avvikande (*Normkritik*

<<http://www.jamstall.nu/wp-content/uploads/2014/01/Normkritik-pdf.pdf>>, hämtad 2015-08-14).

Men hur avgör man egentligen om en språkhandling är diskriminerande eller inte? Hornscheidt och Landqvist menar att språkhandlingar ”alltid måste tolkas inom ramen för situationen” (2014:41) när det gäller att avgöra huruvida de är diskriminerande eller inte. De menar vidare att yttranden kan vara diskriminerande utan att avsikten varit att diskriminera, helt enkelt genom att de ”reproducerar de grundläggande föreställningar som råder i det samhälle vi lever i” (2014:40). Med den utgångspunkten blir alltså ett privilegierande av en viss mottagare en diskriminerande språkhandling. Jag utgår i detta arbete från att den broschyr som jag har undersökt borde vända sig till alla som väntar eller just fått barn, eftersom det är det broschyrens namn antyder. Det är ramen för situationen, och språkhandlingar som exkluderar tänkbara mottagare tolkar jag som diskriminerande.

De normer som jag framför allt har fokuserat på i min undersökning är normer som berör tvåsamhet, val av partner, sysselsättning, biologiskt band till barnet, funktion (det vill säga huruvida man är förmögen att själv vårda sitt barn eller inte) och i viss mån kön. Jag valde inte specifikt ut dessa normer på förhand, utan de blev tydliga i materialet då jag analyserade det. Om jag hade valt ett annat angreppssätt hade andra normer kunnat vara mer relevanta att diskutera. Till exempel visar Lind Palickis analys av deiktiska rum i Försäkringskassans föräldrabroschyr från 2007 att det i texten finns en tydlig normalföreställning om att mottagaren ska vara en mamma, och normer kring kön i förhållande till föräldraskap blir därför en viktig del av Lind Palickis resultat (Lind Palicki 2010:70). I min undersökning har normerna kring föräldrarnas kön inte varit lika framträdande, just för att jag inte tittar på deiktiska rum.

3 Metod

Jag har närmat mig materialet utifrån begreppen *normalföreställning* och *presupposition*. I det följande presenterar jag dessa begrepp och sedan hur jag rent praktiskt har gått tillväga med min analys. Allra först presenterar jag dock min metod mer övergripande.

3.1 Metodologiska överväganden

Min metod skulle kunna beskrivas som en praktisk tillämpning av diskursteori där jag utgår ifrån begreppet *mästersignifikant* och hur ekvivalenskedjan för detsamma ser ut i materialet. För att reda ut det har jag fokuserat på vilka normalföreställningar som finns om föräldrar i materialet.

Jag har hämtat de språkvetenskapliga verktygen från Lind Palicki (2010), vars teoretiska ramverk är kritisk diskursanalys och inte diskursteori. Anledningen till att jag har valt att kombinera diskursanalytiska verktyg med ett diskursteoretiskt ramverk är att Laclau och Mouffe, vars teorier jag utgår ifrån (så som de återges

av Winther Jørgensen & Phillips), inte själva har gjort några undersökningar av empiriskt material. Jag har ändå valt att göra just en diskursteoretisk undersökning, i stället för en kritisk diskursanalys, eftersom diskursteorin har en mer heltäckande teoribildning när det gäller subjektet och dess förhållande till språk än vad den kritiska diskursanalysen har (Winther Jørgensen och Phillips 2000:94).

Poängen med att överhuvudtaget använda sig av diskursanalys som metod beskrivs av Winther Jørgensen och Phillips på följande sätt:

Snarare än att ge en entydig och uttömmande beskrivning av de olika nationernas kultur [i mitt fall bilden av föräldrar, förf. anm.] kan man alltså med diskursanalytiska redskap se vilka bilder som frammanas i konkreta situationer i en bestämd social domän eller i en given institution, och man kan fråga efter vilka konsekvenser som just dessa bilder har (2000:168).

Men eftersom diskursteorin alltså inte erbjuder redskap för att rent språkvetenskapligt få syn på dessa bilder har jag alltså lånat dessa verktyg från det diskursanalytiska angreppssättet.

3.2 Viktiga begrepp

Här presenterar jag de begrepp som jag har använt mig av som analytiska redskap när jag har närmat mig texten.

3.2.1 Normalföreställningar

En normalföreställning handlar ”om det som i en viss tid och i ett visst sammanhang framstår som så naturligt att det inte ifrågasätts, om det som uppfattas som sanning vid en given tidpunkt” (Lind Palicki 2010:84). Normalföreställningar skiljer sig alltså från tid till tid, från plats till plats, från grupp till grupp.

Lind Palicki delar upp normalföreställningarna i tre olika grupper, i en uppdelning som utgår ifrån sändarens positionering av dessa. I en innersta cirkel finns de *normala normalföreställningarna*; de ”som framstår som de mest normala och vanligaste föreställningarna om vad som är normalt, närmast som prototyper” (Lind Palicki 2010:85). I nästa lager finns de *normaliserade avvikelserna*, det som påpekas, det som görs till undantag genom att särskiljas från det som ses som självklart. I det yttersta laget finns *de uteslutna*, de som inte ens benämns som avvikelser utan helt enkelt inte bereds plats i diskursen (Lind Palicki 2010:85-86).

I vissa fall kan man få syn på normalföreställningen då den uttrycks som en presupposition – som en självklarhet som inte problematiseras. Men ibland tas normalföreställningen för så given att den alls inte benämns. Ett sätt att få syn på dessa normalföreställningar kan då vara att undersöka det avvikande. I kontrasten mellan det som ses som självklart och det som avviker så mycket att det behöver påpekas kan man få syn på den normala normalföreställningen (Lind Palicki 2010:84).

3.2.2 Presuppositioner

En presupposition är det som tas för givet i en sats, det som ”gäller som en bakgrund till vad den för fram” (Hellspong & Ledin 1997:127). I typfallet kan man få syn på en presupposition genom att negera en sats – det som fortsätter att gälla även sedan satsen negerats är det som *presupponeras*, det vill säga det som tas för givet.

För att förklara hur en presupposition kan se ut ska jag nu ge ett exempel. Begrunda följande sats: ”Oftast gör man det [en anmälan till Skatteverket om att få gemensam vårdnad] i samband med att pappan bekräftar faderskapet.” (Försäkringskassan 2014:16) Om man nu skulle stoppa in ett *inte* i huvudsatsen handlar den plötsligt inte längre om att göra en anmälan till Skatteverket, men däremot bekräftar pappan fortfarande faderskapet: ”Oftast gör man *inte* det i samband med att pappan bekräftar faderskapet.” I satsen presupponeras alltså att pappan bekräftar faderskapet, vilket i sin tur innefattar en föreställning om att det finns ett faderskap att bekräfta, och en pappa som kan bekräfta detsamma.

Att nominalfrasen ”pappan” uppträder i definit form tyder dessutom på att läsaren förväntas känna till vem denna pappa är, att mottagaren ska kunna ”identifiera referenten genom nominalfrasens beskrivning och med hjälp av sammanhanget där referenten kan tänkas ingå” (Lind Palicki 2010:56). I det här fallet kan man tänka sig att det rör sig om att pappan förväntas ingå i ett föräldrapar med mamman, en uppfattning som ytterligare stärks av referenser till ”mamman” i bestämd form tidigare i stycket. I texten presupponeras alltså dels heterosexualitet, dels parnormativitet. Att undersöka textens presuppositioner kan alltså vara ett sätt att få syn på de *normalföreställningar* som finns i texten, det som ses som bakgrundsinformation.

Presuppositioner kan delas upp i olika undergrupper, till exempel existentiella presuppositioner, signifikantspresuppositioner och tidspresuppositioner (Allwood & Andersson 1988:103-104), men jag har, i likhet med Lind Palicki, inte gjort någon åtskillnad mellan olika sorters presuppositioner i mitt material eftersom formatet för denna uppsats är så pass begränsat.

3.3 Genomförande

För att undersöka mästersignifikanten *förälder* har jag plockat ut de meningar som innehåller nominalfraser som på något sätt omskriver föräldern (se Bilaga 1). Utifrån materialet har jag sedan skapat kategorier för de olika sorters föräldrar som pekats ut som mottagare i materialet.

För att kunna ta reda på hur normalföreställningarna i materialet ser ut, och i längden kunna skapa ovan nämnda kategorier, har jag undersökt dels de presuppositioner som meningarna ger uttryck för i fråga om föräldrar, dels rent språkliga detaljer, som till exempel bestämdhet och numerus. Jag har till exempel analyserat bestämd form av plural av ordet *förälder* som att det är ett par man vänder sig till, som i meningen ”Under 390 av de sammanlagt 480 dagarna med föräldrapenning får *föräldrarna* ersättning på sjukpenningnivå” (Försäkringskassan 2014:20, min kursivering). Att man skriver *föräldrarna* i stället för *föräldrar* indikerar att det är ett par föräldrar man vänder sig till,

eftersom bestämd form pluralis antyder att det är ett känt antal föräldrar, och inte bara föräldrar överlag. Att det skulle vara just två föräldrar blir än tydligare i meningar som ”*Den förälder* som har lägst pensionsunderlag får automatiskt rätten till barnår”, där har jag tolkat ordet *förälder* som att det omtalar ett föräldrapar, eftersom ”den andra föräldern” nämns i nästa mening. I dessa och liknande fall har jag alltså använt mig av min språkliga kompetens för att tolka meningen. I vissa av meningarna används bestämmingar till huvudordet *förälder*, och jag har då använt mig av bestämningen för att kategorisera föräldern. Detta gäller till exempel meningen ”Även du som är ensamstående förälder kan ha rätt till adoptionsbidrag” (Försäkringskassan 2014:12), som jag har definierat som *Ensamstående förälder*. Meningen har även kategoriserats som *Adoptivförälder*.

Utifrån materialet har jag sedan skapat kategorier för de olika sorters föräldrar som omnämns. Jag har alltså inte skapat kategorierna innan själva analysen av materialet, utan de har tillkommit under arbetet med analysen. Vissa meningar har hamnat i flera kategorier, eftersom de har uttryckt flera olika egenskaper om föräldrarna. Det gäller till exempel denna mening: ”När ett gift par får barn räknas mannen automatiskt som pappa till barnet” (Försäkringskassan 2014:16). Denna mening har räknats in både i kategorin *Ett par föräldrar som är gifta* och kategorin *Heterosexuella föräldrar*.

Vissa andra meningar har i sin tur hamnat i kategorin *Odefinierade föräldrar*, eftersom jag inte har kunnat utläsa någon kategorisering av föräldern utifrån texten. Detta gäller till exempel denna mening: ”Det är barnet som har rätt till barnbidrag, men det betalas ut till en förälder” (Försäkringskassan 2014:23). Meningen säger egentligen ingenting annat om föräldern än att barnbidraget betalas ut till hen.

När det gäller kategorin *Heterosexuella föräldrar* skulle den eventuellt i stället ha kunnat döpas till *Olikkönet föräldrapar* eller liknande, eftersom det ju i själva verket inte säkert går att veta, utifrån texten, att dessa ”heterosexuella” föräldrar faktiskt är just det. Jag har ändå valt att använda ordet *heterosexuell*, eftersom begreppsparet *mamma/pappa* – så som det används i texten – återskapar en heteronorm, oavsett om de verkligt föräldrar som ingår i sådana par definierar sig som heterosexuella eller inte.

4 Resultat

I detta avsnitt presenterar jag först mina resultat och sedan gör jag en kortfattad sammanfattning av desamma. Resultatet är uppdelat i två delanalyser. Fokus för den första delanalysen är hur föräldrar framställs i materialet, medan den andra delanalysen fokuserar på hur icke-föräldrar framställs.

Allra först presenterar jag dock en tabell över de olika kategorier som jag har delat upp föräldrarna i, och antalet förekomster av varje kategori av förälder i materialet. Jag vill återigen påpeka att jag alltså inte har satt ihop dessa kategorier på förhand, utan de har tillkommit i växelverkan med analysen. De utgår alltså

ifrån materialet och de föräldratyper som målas upp i texten. För exempel på hur jag har valt att kategorisera olika meningar, se metoddelen.

Tabell 1. Kategorisering av olika föräldratyper som förekommer i materialet.

Kategori av förälder	Antal förekomster i materialet
Ett föräldrapar	39
Ensamstående förälder	7
Heterosexuella föräldrar	5
Odefinierad förälder	5
Adoptivförälder	4
Icke-förälder	4
Sysselsatt förälder	4
Ett par föräldrar som inte är gifta	2
Ett par föräldrar som är gifta	2
Föräldrar som inte bor ihop	2
Gravid kvinna	2
Tvillingförälder	2
Biologisk förälder	1
Egen företagare	1
Föräldrar som får fler än två barn på en gång	1

4.1 Att vara förälder är att vara tvåsam

Om man tittar på tabellen ovan framkommer det mycket tydligt att det vi framför allt får reda på om den förälder som konstrueras som textens mottagare är att hen förväntas ingå i ett föräldrapar. Ibland omtalas föräldraparet inte uttalat som just ett par, utan de nämns i konstruktioner där det är underförstått att de är två, till exempel i meningar som ”Den förälder som har lägst pensionsunderlag får automatiskt rätten till barnår.” (Försäkringskassan 2014:21). Man skulle kunna tolka det som att det finns fler än två föräldrar, och att den förälder som avses är den av dessa många föräldrar som får rätten till barnår. Detta motsägs dock av kontexten, då det förekommer konstruktioner som *den ena föräldern* och *den andra föräldern* (sammanlagt nio förekomster i materialet), samt hänvisningar till *varje förälder* eller *båda föräldrarna* (sammanlagt tre förekomster). I 9 av de fall som jag har kategoriserat som *föräldrapar* handlar det om förekomster i kapitlet ”Jämställdhetsbonus”, som handlar om den jämställdhetsbonus som föräldrapar kan få om de delar lika på föräldraledigheten. I detta fall är det alltså fråga om ett kapitel som uttryckligen handlar om lagstiftning som berör föräldrapar, och det är därför inte särskilt konstigt att de föräldrar som omnämns i kapitlet ingår i föräldrapar. Dock skulle man kunna diskutera jämställdhetsbonusen som fenomen, och den förutsatta parnorm som finns inbyggd i lagstiftningen, men det faller inte inom ramen för detta arbete.

Som motsats till de många förekomsterna av förväntat samlevande föräldrar finns även omnämningen av ensamstående föräldrar. Skillnaden mellan dessa är

att de föräldrar som förväntas leva i parkonstellationer i de flesta fall inte nämns som *föräldrar som har ett parförhållande* eller liknande, utan det framkommer att de är två just genom den sortens textuella markeringar som jag nämnt ovan. De pekats alltså oftast inte ut som just föräldrar som lever i par, utan de nämns som *den ena föräldern* och *den andra föräldern* utan att det påpekas att de är två, medan de ensamstående föräldrarna pekats ut som just ensamstående föräldrar. Det är inte underförstått att de är ensamstående, utan de pekats ut som undantag till den förväntade parnormen.

4.2 Att vara förälder är att vara sysselsatt

Den förälder som målas upp som mottagare i materialet förväntas ha en sysselsättning. Det rör sig alltså inte om till exempel en arbetslös eller sjukskriven person. Kategorin *Sysselsatt förälder* innefattar just sådana förekomster där den förälder som omnämns förväntas ha en sysselsättning. I några fall rör det sig specifikt om föräldrar som förväntas arbeta, men det rör sig även om mer oklara hänvisningar till ledighet, som i följande mening: ”Med föräldrapenning kan du som är förälder vara ledig och få ersättning i längre sammanhängande perioder, enstaka dagar eller delar av dagar” (Försäkringskassan 2014:18) För att kunna vara ledig måste man ju ha något att vara ledig ifrån. I följande mening nämns att sysselsättningen är just ett arbete: ”Föräldrapenning är den ersättning föräldrar får för att kunna vara lediga från arbetet för att ta hand om sina barn” (Försäkringskassan 2014:18). Det rör sig dessutom inte om vilket som helst arbete, utan ett fast arbete som ger rätt till ledighet. Därmed räknas till exempel timvikarier bort, som ju inte har någon anställning att vara lediga ifrån. Eller rättare sagt, de kan ju vara lediga från arbetet, men det är oklart om de kommer att få återvända till arbetet efter sin ledighet. Alla som inte arbetar räknas alltså bort, även om de i själva verket har rätt till föräldrapenning (även om den inte blir särskilt hög om man inte har haft en sjukpenninggrundande inkomst).

Genom att föräldrapenningen definieras som ”den ersättning som föräldrar får för att kunna vara lediga från arbetet” (ibid) indikeras det i texten att alla delar av broschyren som behandlar föräldrapenning i själva verket vänder sig till personer som har arbete. Man skulle ha kunnat tänka sig en kategorisering där denna mening hade använts som utgångspunkt för kategoriseringen av alla de meningar där föräldrar nämns i samband med föräldrapenning, och då hade det i själva verket rört sig om betydligt fler förekomster av kategorin *Sysselsatt förälder* än vad som nu är fallet. Med tanke på att stora delar av broschyren handlar om just föräldrapenning så skulle man kunna hävda att normalföreställningen om att föräldern ska vara sysselsatt – till och med specifikt arbeta – är en normal normalföreställning i materialet, även om förekomsterna enligt kategoriseringen ovan är ganska få.

4.3 Att vara förälder är att ha biologiska band till sitt barn

Biologisk förälder nämns bara en enda gång i materialet, i samband med *Adoptivförälder* i följande mening: ”En adoptivförälder har samma rättigheter och

skyldigheter som en biologisk förälder” (Försäkringskassan 2014:12). Att *förälder* skulle vara detsamma som att vara *en biologisk förälder* nämns alltså inte någon annanstans i materialet, men genom den tydliga positionering som görs i och med presuppositionen i meningen ovan kan vi sluta oss till att den normala normalföreställningen är just att föräldern ska ha ett biologiskt band till sitt barn. För att få syn på den presupposition som finns gömd i meningen kan man lägga in ett *inte* som satsadverbial. Då blir det plötsligt tydligt att en biologisk förälder har rättigheter och skyldigheter, medan de rättigheter och skyldigheter som en adoptivförälder har inte tas för givna utan måste påpekas: ”En adoptivförälder har *inte* samma rättigheter och skyldigheter som en biologisk förälder” (ibid., mitt tillägg är kursiverat). Det tyder på att adoptivföräldrar i materialet behandlas som normaliserade avvikelser, i motsats till den normala normalföreställningen om att föräldrar är biologiska föräldrar.

Att föräldern förväntas ha ett biologiskt band till sitt barn uttrycks just som en presupposition även i kapitlet om vårdnad och boende, där vi får veta att ”Är ni inte gifta när barnet föds ska pappan bekräfta faderskapet skriftligt” (Försäkringskassan 2014:16). Att barnet föds in i den familj där det ska bo presupponeras alltså även här, eftersom det som kan ställas i fråga är huruvida pappan ska bekräfta faderskapet skriftligt eller inte, inte huruvida pappan är pappa till barnet som föds.

Intressant i detta fall är också att adoptivföräldern förekommer i ett eget kapitel, ”Om adoption”, vilket vidare tyder på att den som adopterar inte tillhör den primära målgruppen för resten av broschyren utan förväntas läsa sig till det som är relevant för hen i detta kapitel. Så finns det också kapitel som heter ”Innan barnet är fött” och ”När barnet föds”, där föräldrarna helt enkelt omtalas som ”föräldrarna” (Försäkringskassan 2014:6), ”pappa” (Försäkringskassan 2014:11) och ”mamman” (ibid.). Här finns det alltså inget behov av att peka ut att de är *biologiska föräldrar*, eftersom det är en så normal normalföreställning att den inte ens påtalas.

4.4 Att vara förälder är att ingå i ett heterosexuellt par

Det finns även tecken på att den normala normalföreställningen kring föräldrar innebär att de är heterosexuella och lever i par, till exempel i kapitlet ”När barnet föds”. Här får vi veta att du ”som är pappa eller andra förälder till barnet har rätt att vara ledig i tio dagar med tillfällig föräldrapenning i samband med ditt barns födelse” (Försäkringskassan 2014:11). En bit längre fram på samma sida finns en hänvisning till ”mamman eller den andra föräldern” (ibid.). Här märks ett försök att öppna upp för andra sorters parkonstellationer än heterosexuella, men fortfarande signalerar begreppsparerna mamma–pappa att denna heterosexuella parkonstellation är den förväntade. Att både mamman och pappan skulle kunna bytas ut mot en ”andra förälder” innebär att man ändå försöker vidga begreppet förälder, så att det inte bara tilltalar heterosexuella.

I kapitlet om barnbidrag konstateras vidare att ”Om ni inte väljer betalas [barnbidraget] ut till mamman” (Försäkringskassan 2014:23). Man skulle kunna läsa in en öppning specifikt för lesbiska par här, vilket dock motsägs av att

mamman står i bestämd form singularis, vilket indikerar att ordet hänvisar till en känd referent och inte flera. Annars kunde man rimligtvis ha förväntat sig en formulering som ”en av mammorna”.

Normalföreställningen kring heterosexualitet blir mer tydlig i det kapitel som heter ”Vårdnad och boende”, där man under underrubriken ”Faderskap” kan läsa följande: ”När ett gift par får barn räknas mannen automatiskt som pappa till barnet. Är ni inte gifta när barnet föds ska pappan bekräfta faderskapet skriftligt.” (Försäkringskassan 2014:16). På samma sida, under underrubriken ”Vad är vårdnad?” förklaras vidare:

Om ni som är föräldrar är gifta med varandra har ni gemensam vårdnad om barnet. Är ni inte gifta med varandra får mamman ensam vårdnad om barnet. För att få gemensam vårdnad måste ni då göra en anmälan till Skatteverket. Oftast gör man det i samband med att pappan bekräftar faderskapet (Försäkringskassan 2014:16).

Här blir begreppsparet mamma–pappa tydligt i och med att det finns en *pappa* som ska bekräfta faderskapet, och en *mamma* som kan få ensam vårdnad om barnet. ”Ni som är föräldrar” behöver inte vara gifta, men presupponeras vara heterosexuella och leva i någon sorts parrelation.

4.5 Att vara förälder är att kunna ta hand om sitt barn

En normalföreställning som är så normaliserad i materialet att den inte ens nämns är att föräldern ska ha möjlighet att ta hand om sitt barn själv. Det finns en liten glidning i och med den mening där det konstateras att ”Socialtjänsten i kommunen erbjuder ibland råd och stöd till föräldrar och kan svara på frågor om vårdnad, boende, umgänge med mera” (Försäkringskassan 2014:17). Jag har kategoriserat föräldern i denna mening som *Odefinierad förälder*, men det är också den enda av meningarna som öppnar upp för att föräldern skulle kunna behöva (annat än ekonomiskt) stöd från en myndighet i sitt föräldraskap. I resten av broschyren presenteras det som fullkomligt självklart att föräldern ska kunna vara hemma med sitt barn och sköta om det på egen hand (eller snarare, tillsammans med sin partner).

4.6 Att vara förälder, övriga förekomster

Av två meningar framkommer det att gravida personer är kvinnor. Dessa förekomster av föräldrar har jag valt att definiera som *gravid kvinna*. Bland annat förekommer det i denna mening: ”Sådana besvär drabbar många kvinnor under graviditetens sista månader, och föräldrapenningen är därför utformad så att alla kvinnor ska kunna vara hemma eller gå ner i arbetstid under den tiden” (Försäkringskassan 2014:7). Här blir det tydligt att den gravida förväntas identifiera sig som kvinna i och med att *kvinnor* och *graviditet* förutsätter varandra. Därmed utesluts till exempel sådana transsexuella personer som skulle kunna vara gravida utan att för den skull identifiera sig som kvinnor.

Ett intressant omtal när det gäller föräldrapar finns under rubriken ”Om ni inte bor ihop” (Försäkringskassan 2014:17). Här får vi veta att barnet i regel

folkbokförs ”hos den förälder eller de föräldrar där barnet oftast bor” (ibid.), vilket visar på en glidning som öppnar upp för att det kan finnas fler än två föräldrar, att det inte bara rör sig om ett par av föräldrar utan kan vara till exempel två par föräldrar. I kontexten känns det dock snarare som ett undantag än som en verklig öppning för en normal normalföreställning som skulle inkludera även familjekonstellationer som består av fler vuxna än ett föräldrapar.

Att det alls finns ett avsnitt som heter ”Om ni inte bor ihop” tyder på att den normala normalföreställningen när det gäller föräldrar i själva verket är just att de bor ihop, eftersom de föräldrar som inte bor ihop pekas ut som normaliserade avvikelser, medan det inte någonstans i texten nämns att föräldrar förväntas bo ihop.

Att föräldrar eventuellt skulle vara gifta framkommer i kapitlet som handlar om vårdnad och boende, men det förutsätts inte. Tvärtom får den som inte är gift också information om hur hen ska gå till väga med det här med faderskap och vårdnad. Även tvillingföräldrar, föräldrar som får fler än två barn på en och samma gång och föräldrar som är egen-företagare nämns i broschyren, men bara i förbigående.

I det följande ska jag presentera min analys av vem som inte är förälder, vilket ytterligare kan tydliggöra vilka normalföreställningar som finns om föräldrar i materialet.

4.7 Att inte vara förälder

I broschyren finns även omnämmanden av personer som inte är föräldrar, men som ändå kan få ersättning för att vara hemma med ett barn. Vari skillnaden mellan en förälder och en icke-förälder ligger är inte helt lätt att utläsa ur materialet.

Dessa icke-föräldrar nämns för första gången på sidan 11 i broschyren, i kapitlet som heter ”När barnet föds”. Där står det att ”Även andra personer kan få ersättningen” (Försäkringskassan 2014:11), och ”ersättning” i detta fall avser de 10 dagar med tillfällig föräldrapenning som en person som inte själv föder barn kan få i samband med ett barns födelse. I nästa mening får vi veta att detta till exempel gäller om ”det inte finns någon pappa som har rätt till tillfällig föräldrapenning” (ibid).

I kapitlet ”Föräldrapenning”, under rubriken ”Kan jag avstå föräldrapenningdagar åt någon annan?” får vi sedan reda på mer om personer som kan få ersättning för att vara hemma med barn utan att vara föräldrar. Det här är vad vi får veta om den som inte är förälder:

Den som bor tillsammans med en förälder utan att själv vara förälder eller ha vårdnaden om barnet kan i vissa fall också få föräldrapenning. Det gäller om han eller hon

- har eller har haft andra gemensamma barn med föräldern
- är eller har varit gift med föräldern
- är eller har varit registrerad partner med föräldern.

Men den som inte själv är förälder och vårdnadshavare till barnet har ingen egen rätt till föräldrapenning. Den förälder som är vårdnadshavare måste avstå av sina dagar (Försäkringskassan 2014:22)

I en del av det material som Lind Palicki undersökt, och som är äldre än mitt material, finns tydliga definitioner på vad Försäkringskassan menar med begreppet *förälder* (åtminstone fram till 2003). I dessa äldre broschyrer kallas till exempel just personer som bor tillsammans med en förälder också för föräldrar (Lind Palicki 2010:90). I mitt material verkar begreppet ha snävats in och samtidigt verkar det ha blivit mer otydligt. Det som är intressant här är att *förälder och vårdnadshavare* sätts i ett motsatsförhållande till den som kan få föräldrapenning utan att vara förälder, men samtidigt indikerar formuleringen ”utan att själv vara förälder *eller* ha vårdnaden om barnet” (Försäkringskassan 2014:22) att man kan vara förälder utan att vara vårdnadshavare. Det verkar alltså inte röra sig om att *förälder* skulle vara detsamma som *vårdnadshavare*. En tolkning som man skulle kunna göra om skillnaden mellan dessa två är att det rör sig om att *föräldern* ska ha ett biologiskt band till barnet, även om hen kanske inte har vårdnaden om barnet. Eftersom det, enligt texten, i själva verket krävs att den person som lämnar ifrån sig föräldrapenningdagar är just *vårdnadshavare*, kan man fråga sig varför *föräldern* alls nämns i sammanhanget. Kanske vore det bättre att kort och gott använda begreppet *vårdnadshavare*, om det är det som är relevant.

Frågan om huruvida *förälder* i materialet likställs med *vårdnadshavare* är intressant i förhållande till resten av resultatet, eftersom ett likställande av dessa två även ställer frågan om antalet föräldrar som ett barn kan ha i ett annat ljus. Om *förälder* i texten är detsamma som *vårdnadshavare* så blir det till exempel självklart att antalet föräldrar inte kan övergå två, eftersom ett barn enligt lag bara kan ha två vårdnadshavare. Nu verkar det ju kanske ändå finnas någon skillnad mellan dessa två begrepp, även om den inte tydliggörs.

4.8 Sammanfattning resultat

Resultatet av undersökningen visar på att den allra mest reproducerade föreställningen om föräldern är att hen har barn tillsammans med en annan person. Att hen arbetar tas också som självklart, liksom att hen har möjlighet att själv ta hand om sitt barn. En viss dragning till att beskriva föräldern som heterosexuell kan också skönjas i materialet, liksom en idé om föräldern som en person som har ett biologiskt band till barnet. Även andra sorters föräldrar nämns i förbifarten i broschyren, som till exempel adoptivföräldrar, ensamstående föräldrar och föräldrar som inte bor ihop. Det presupponeras i stora delar av materialet att den som är förälder ska ha möjlighet att själv ta hand om sitt barn, och en typ av förälder som alltså helt utesluts är personer som har funktionsnedsättningar som gör att de inte kan ta hand om sina barn. När det gäller de personer som inte är föräldrar enligt materialet så är det svårt att säga exakt vad det är som gör dem till icke-föräldrar. Eventuellt kan det röra sig om att de inte har ett biologiskt band till barnet, utan till exempel är så kallade bonusföräldrar. Vad som i alla fall blir tydligt när texten behandlar dessa personer som inte är föräldrar är att det relevanta inte är vilken relation man har till barnet, utan huruvida man är dess vårdnadshavare eller inte. Vad en vårdnadshavare är definieras dock inte någonstans i broschyren, så det hela förblir en smula otydligt.

5 Diskussion

I detta kapitel presenterar jag min analys av de resultat som framkommit av min undersökning. I nästa kapitel kan du läsa de slutsatser jag drar av hela arbetet, och även en rekommendation för hur man kan tänka kring normkritik som myndighetsskribent och som språkkonsult.

Utifrån undersökningen av normalföreställningar i materialet verkar ekvivalenskedjan för mästersignifikanten *förälder* definieras framför allt i förhållande till tecknen *heterosexuell*, *tvåsam*, *arbetande* och *biologisk förälder*. Dessa tecken är sådana som tycks ingå i den normala normalföreställningen i broschyren. Att de ingår i den normala normalföreställningen blir på vissa ställen tydligt genom presuppositioner i texten, men framför allt är dessa tecken ofta underförstådda självklarheter, som inte ens behöver nämnas. I stället framgår de genom formuleringar som ”den ena föräldern/den andra föräldern” eller genom att sättas i motsats till andra tecken. Till exempel nämns begreppet *biologisk förälder* bara i kapitlet som handlar om adoption, trots att även andra delar av texten verkar vända sig specifikt till en biologisk förälder. I resten av broschyren går det helt enkelt onämnt förbi, just som om det vore helt självklart.

Tecken som i stället blir normaliserade avvikelser i texten är till exempel *ensamstående föräldrar*, *föräldrar som inte bor ihop* och *adoptivföräldrar*. Även det intressanta exemplet med icke-föräldrar skulle kunna ses som en sorts normaliserad avvikelse, där den icke-förälder som omtalas ändå kan antas ha en familjär relation till barnet, som hen själv eventuellt skulle definiera som ett föräldraskap (då tänker jag till exempel på så kallade *bonusföräldrar*, som ju många barn av i dag har en eller ett par av). När det gäller dem som helt utesluts, så skulle man till exempel kunna nämna gravida personer som inte definierar sig som kvinnor, familjer som består av fler än två vuxna och föräldrar som inte klarar av att ta hand om sitt barn själv, till exempel på grund av en funktionsnedsättning.

Man kan ana spår av diskursiv kamp i texten i och med att det ändå finns normaliserade avvikelser inskrivna i texten. Särskilt tydlig blir denna diskursiva kamp i formuleringar som ”Du som är pappa eller andra förälder till barnet”, där formuleringen ”andra förälder” öppnar upp för nya struktureringar av diskursen kring mästersignifikanten *förälder*. Samtidigt ställs denna formulering i förhållande till ”mamman eller den andra föräldern”, och därmed gör sig ett försök till en hegemonisk intervention känt, i form av ett återgående till en syn på föräldrar som heterosexuella.

I Lind Palicki visar den diakrona jämförelsen på att det ökade du-tilltalet i broschyrerna har haft effekten att de nyare broschyrerna på vissa plan inte är lika inkluderande som de äldre (2010:68). Det intressanta med resultatet av min undersökning är att även då analysen fokuserar på den som *omtalas* i stället för att fokusera på du-tilltalet (alltså den som mottagare *tilltalas*) så visar det sig finnas tydliga normalföreställningar i materialet.

Sammanfattningsvis så kan man konstatera att de normala normalföreställningarna som framkommer i materialet kan tyckas förvånansvärt

traditionella, med tanke på att allt fler människor lever i alltmer brokiga familjekonstellationer i alla regnbågens färger.

6 Slutsatser

I Försäkringskassans broschyr ”Till dig som väntar eller just fått barn” kan man spåra en normal normalföreställning om vem som räknas som förälder, nämligen en förälder som har biologiska band till sitt barn, lever i en parformation, har jobb och dessutom förmåga att själv ta hand om sitt barn. Det finns även en antydning om att hen antagligen är heterosexuell. Det är främst denna förälder som kan hitta svar på sina frågor i broschyren. Dock finns öppningar i texten i form av normaliserade avvikelser, som till exempel ensamstående föräldrar, adoptivföräldrar och föräldrar som inte bor tillsammans. Även dessa kan i viss mån finna svar på sina frågor här.

Det verkar alltså som att broschyren faktiskt är exkluderande, och att det är en viss typ av ganska traditionell förälder som privilegieras i texten.

6.1 Normkritik i praktiken

Att göra närläsningar av texter för att undersöka de normer som kommer till uttryck i dem är ett mycket konkret sätt att bedriva normkritiskt arbete på. Som språkkonsult får man med sig en gedigen verktygslåda för att göra den sortens textanalyser, och förhoppningsvis även en förståelse för hur språk och makt hänger ihop. Att vi språkkonsulter dessutom ofta arbetar med just myndighetstexter och skribenter som skriver desamma innebär att vi har en ypperlig möjlighet att påverka texter och skribenter som i slutändan ofta hamnar i händerna på diverse medborgare. Vi kan alltså göra skillnad i praktiken.

”Tänk på läsaren!” skriver Språkrådet i ”Myndigheternas skrivregler” (2014:12), och menar på att man måste komma ihåg att formulera sig utifrån det syfte texten har och den läsare som ska läsa den. Tänk på läsaren! vill också jag uppmana till. Det vill säga: Kom ihåg att fundera över de normala normalföreställningar som finns om läsaren i texten. Är de alls nödvändiga att uttrycka i texten? Eller är de kanske i själva verket irrelevanta i förhållande till textens syfte? Är de kanske rentav diskriminerande?

Att skriva en text som vänder sig till en specifik mottagargrupp är i sig inte ett problem, utan problemet uppstår då läsare som faktiskt tillhör mottagarna inte får plats i texten. När texten bara bjuder in en viss typ av mottagare.

7 Litteraturförteckning

- Allwood, Jens & Andersson, Lars-Gunnar (1988). *Semantik*. 9. uppl. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Björkvall, Anders (2003). *Svensk reklam och dess modellläsare*. Avhandling. Stockholm: Stockholms universitet.
- Fairclough, Norman & Wodak, Ruth (1997). ”Critical Discourse Analysis”, i van Dijk, Teun A. (red.), *Discourse as Social Action. Discourse Studies 2: A Multidisciplinary Introduction*. London: Sage.
- Försäkringskassan (2014). *Till dig som väntar eller just fått barn*. Stockholm: Försäkringskassan.
- Hammarstedt, Åsa-Saga (2013). *Vem är du? Du-tilltal och modellläsare i Pensionsmyndighetens broschyr Du bestämmer själv – När du vill ta ut pension*. Kandidatuppsats vid Umeå universitet.
- Hellspång, Lennart & Ledin, Per (1997). *Vägar genom texten: Handbok i brukstextsanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Herbert, Ingrid (2009). *Så nära men ändå så långt borta: En analys av tilltalet i Försäkringskassans massbrev*. Kandidatuppsats vid Umeå universitet.
- Hornscheidt, Lann & Landqvist, Mats (2014). *Språk och diskriminering*. Lund: Studentlitteratur.
- Lassus, Jannika (2010). *Betydelser i barnfamiljsbrochyrer: Systemisk-funktionell analys av den tänkta läsaren och institutionen*. Avhandling. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Lind Palicki, Lena 2010. *Normaliserade föräldrar: en undersökning av Försäkringskassans brochyrer 1974-2007*. Avhandling. Örebro: Örebro universitet.
- Myndigheternas skrivregler* (2014). Stockholm: Språkrådet.
- Nord, Andreas 2008. *Trädgårdsboken som text 1643-2005*. Avhandling. Stockholm: Stockholms universitet.
- Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.

Elektroniska källor

- Jämställ.nu (2014). *Normkritik*. Material framtaget i samband med en föreläsning om normkritik av Berit Larsson, fil. dr i genusvetenskap vid Göteborgs universitet. <<http://www.jamstall.nu/wp-content/uploads/2014/01/Normkritik-pdf.pdf>> hämtad 2015-08-14.

Bilaga 1. Analysmaterialet

Rubrikerna avser de kapitel i Försäkringskassans broschyr ”Till alla som väntar eller just fått barn” (2014) som meningarna är hämtade ur. Numreringen anger den sida i pappersbroshyren som respektive mening återfinns på.

Innan barnet är fött

6a. Sådana besvär drabbar många kvinnor under graviditetens sista månader, och föräldrapenningen är därför utformad så att alla kvinnor ska kunna vara hemma eller gå ner i arbetstid under den tiden.

6b. Under utbildningen kan båda föräldrarna ta ut föräldrapenning samtidigt.

7a. Riskfaktorer för gravida kvinnor kan till exempel vara arbetsuppgifter eller miljöer där du kommer i kontakt med ämnen som kan skada ditt barn.

7b. Är du egen företagare så är det en arbetsmiljöspecialist som ska bedöma om du ska arbeta eller inte.

Jämställdhetsbonus

10a. Jämställdhetsbonusen ska underlätta för föräldrarna att dela lika på föräldraledigheten.

10b. Av de 390 dagarna (cirka 13 månader) som man kan få föräldrapenning på sjukpenningnivå eller grundnivå är 60 dagar reserverade för vardera föräldern.

10c. Det är de återstående 270 dagarna föräldrarna kan få bonus för.

10d. Det är först när den föräldern som tagit ut lägst antal dagar tar ut föräldrapenning som jämställdhetsbonusen kan betalas ut.

10e. Kim är hemma de första 160 dagarna med sitt barn.

10f. Efter 160 dagar är Robin hemma med barnet.

10g. Under de första 60 dagarna får de ingen jämställdhetsbonus, eftersom de dagarna är reserverade åt Robin.

10h. När Robin tar ut dag 61 med föräldrapenning så får de 50 kr i jämställdhetsbonus för varje dag som Robin är hemma.

10i. Vi skickar ut en blankett i början av februari till de föräldrar som kan vara berättigade till bonus.

När barnet föds

11a. Du som är pappa eller andra förälder till barnet har rätt att vara ledig i 10 dagar med tillfällig föräldrapenning i samband med ditt barns födelse.

11b. Även andra personer kan få ersättningen.

11c. Det gäller till exempel när det inte finns någon pappa som har rätt till tillfällig föräldrapenning.

11d. Du kan ta ut ersättningen samtidigt som mamman eller den andra föräldern tar ut föräldrapenning.

Om adoption

12a. En adoptivförälder har samma rättigheter och skyldigheter som en biologisk förälder.

12b. Adopterar en make den andra makens barn anses barnet vara makarnas gemensamma barn.

12c. För att få bidrag måste ni som är föräldrar vara bosatta i Sverige, både när ni får barnet i er vård och när adoptionen blir giltig.

12d. Även du som är ensamstående förälder kan ha rätt till adoptionsbidrag.

12e. Barn till ensamstående föräldrar kan också få underhållsstöd.

12f. Underhållsstödet ska kompensera barnet ekonomiskt för det underhållsbidrag det annars skulle ha fått av en andra förälder.

13a. I samband med adoption av ett barn som är yngre än 10 år har föräldrarna rätt att vara lediga och få ersättningen i form av tillfällig föräldrapenning i fem dagar var.

13b. Om du är ensam förälder har du rätt till de 10 dagarna.

Vårdnad och boende

16a. När ett gift par får barn räknas mannen automatiskt som pappa till barnet.

16b. Är ni inte gifta när barnet föds ska pappan bekräfta faderskapet skriftligt.

16c. Den som har vårdnaden om barnet bestämmer i frågor som rör barnet.

16d. Ett barn står under någons vårdnad fram till 18-årsdagen.

16e. Om ni som är föräldrar är gifta med varandra har ni gemensam vårdnad om barnet.

16f. Är ni inte gifta med varandra får mamman ensam vårdnad om barnet.

16g. Oftast gör man det i samband med att pappan bekräftar faderskapet.

17a. Föräldrar som har gemensam vårdnad men inte bor ihop bestämmer tillsammans var barnet ska bo och hur mycket det ska bo på varje ställe.

17b. Barnet folkbokförs i regel hos den förälder eller de föräldrar där barnet oftast bor.

17c. Socialtjänsten i kommunen erbjuder ibland råd och stöd till föräldrar och kan svara på frågor om vårdnad, boende, umgänge med mera.

Föräldrapenning

18a. Föräldrapenning är den ersättning föräldrar får för att kunna vara lediga från arbetet för att ta hand om sina barn.

18b. Med föräldrapenning kan du som är förälder vara ledig och få ersättning i längre sammanhängande perioder, enstaka dagar eller delar av dagar.

19a. Ni kan dela på dagarna genom att avstå dagar till varandra men 60 dagar på sjukpenningnivå är reserverade och kan inte avstås till den andra föräldern.

19b. Ni kan dela på dagarna genom att avstå till dagar till varandra men 60 dagar på sjukpenningnivå är reserverade och kan inte avstås till den andra föräldern.

19c. Tvillingföräldrar har rätt till ytterligare 180 dagar med föräldrapenning.

20a. Under 390 av de sammanlagt 480 dagarna med föräldrapenning får föräldrarna ersättning på sjukpenningnivå.

20b. De 60 dagar som är reserverade för var och en av föräldrarna är dagar på sjukpenningnivå.

20c. De övriga 90 dagarna får föräldrarna ersättning på lägstanivå.

20d. Av de 180 extra dagarna som betalas ut till föräldrar med tvillingar är 90 på sjukpenning- eller grundnivå.

20e. Vid födsel av fler än två barn samtidigt har föräldrarna rätt till föräldrapenning på sjukpenning- eller grundnivå i ytterligare 180 dagar för varje barn utöver de två första.

21a. Under barnets första år kan båda föräldrarna ta ut föräldrapenning för samma dagar.

21b. Föräldrarna kan som mest ta ut 30 dubbeldagar.

21c. Det innebär att om ni båda är hemma så kommer ni ta ut 2 dagar, en för varje förälder.

21d. Efter att barnet har fyllt ett år kan bara en förälder i taget ta ut föräldrapenning.

21e. Det innebär att om ena föräldern avstår alla dagar till den andre föräldern så kan han eller hon inte ta ut dubbeldagar.

22a. Den som bor tillsammans med en förälder utan att själv vara förälder eller ha vårdnaden om barnet kan i vissa fall också få föräldrapenning.

22b. Det gäller om han eller hon

- har eller har haft gemensamma barn med föräldern
- är eller har varit gift med föräldern
- är eller har varit registrerad partner med föräldern.

22c. Men den som inte själv är förälder och vårdnadshavare till barnet har ingen egen rätt till föräldrapenning.

22d. Den förälder som är vårdnadshavare måste avstå av sina dagar.

Barnbidrag och flerbarnstillägg

23a. Det är barnet som har rätt till barnbidrag, men det betalas ut till en förälder.

23b. Halva barnbidraget betalas ut till den ena föräldern och den andra halvan till den andra föräldern.

23c. Om ni vill ändra så att hela bidraget går till den ena föräldern ska ni anmäla det gemensamt till oss.

23e. Om barnet föddes före 1 mars 2014 så kan föräldrar som har gemensam vårdnad om sitt barn kan välja vem som ska få barnbidraget.

23f. Om ni inte väljer betalas pengarna ut till mamman.

23g. När en förälder har ensam vårdnad får den föräldern barnbidraget.

24a. Två föräldrar som bor ihop och får barnbidrag för minst ett barn var kan få räkna ihop samtliga barn för att få flerbarnstillägg.

Pensionsrätt under småbarnsåren

26a. Den förälder som har lägst pensionsunderlag får automatiskt rätten till barnår.

26b. Om ni vill att barnårsätten ska tillgodoräknas den andra föräldern ska det anmälas till pensionsmyndigheten.